

Туризм як детермінанта розвитку сучасного міста

Радіонова О.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри туризму і готельного господарства
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова

У статті досліджено наукову класифікацію та типологію міських поселень у світовій практиці. Визначено сучасні функції мегаполіса: центр економічної діяльності, центр інновацій, центр зайнятості, покупець локальних суспільних благ, муніципальне управління. Розглянуто місто як суб'єкт туризму, де туристична функція виступає як інтегральна, яка передбачає розвиток попередніх і детермінує розвиток міста загалом.

Ключові слова: місто, розвиток, туризм, функціональна спеціалізація, містоутворюючі функції.

Радионова О.Н. ТУРИЗМ КАК ДЕТЕРМИНАНТА РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ГОРОДА

В статье исследованы научная классификация и типология городских поселений в мировой практике. Определены современные функции мегаполиса: центр экономической деятельности, центр инноваций, центр занятости, покупатель локальных общественных благ, муниципальное управление. Рассмотрен город как субъект туризма, где туристическая функция выступает как интегральная, которая предусматривает развитие предыдущих и детерминирует развитие города в целом.

Ключевые слова: город, развитие, туризм, функциональная специализация, градообразующие функции.

Radionova O.N. TOURISM AS A DETERMINANT OF DEVELOPMENT OF THE MODERN CITY

In the article the scientific classification and typology of urban settlements in the world practice is researched. The modern functions of the metropolis: the center of economic activities, innovation center, employment center, the buyer of local public services, municipal management. We consider the city as a subject of tourism, where tourism serves as an integral function, which provides for the development of the previous and determines the development of the city as a whole.

Keywords: city, development, tourism, functional specialization, city-forming functions.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Нинішнє покоління є свідком гігантського технологічного стрибка, який змінює не тільки бізнес-моделі, але й економічні відносини. Головною соціальною структурою стає громада, вона бере на себе максимум відповідальності за умови життя на її території, а члени громади беруть активну участь у всіх її справах. Міста складаються з громад, що делегують повноваження щодо загальних проблем. Міста пов'язані в кільця міст перш за все смисловими, господарськими та культурними зв'язками. Через 50 років замість 218 країн буде 600 міст, як стверджує Кьелл Нордстрем – професор шведської школи економіки, який написав «Бізнес в стилі фанк». На наш погляд, магістральним шляхом змін виступає тут креативне місто. Креативність визначає різноманітні функції його функціональної спеціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти вивчення функціонування та розвитку міст висвітлено в працях науковців. Серед цих вчених слід назвати таких, як Л.Г.

Руденко [1], С.В. Левада [2], Н.В. Рудакова [3], О.М. Тищенко [4], В.В. Кійко [5], І.Г.Савчук [6], В.В. Онікієнко [7], І.Д. Тургель [8].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження сутності поняття «місто» та його функціонального профілю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми виходимо з того, що місто – це відкрита, складна, багаторівнева система, в якій здійснюються процеси, що зумовлюють її виникнення і розвиток. І домінантами, на наш погляд, тут виступають культура і туризм. «Експансія культури», про яку сьогодні говорять не тільки філософи і культурологи, але й економісти, менеджери, є не просто метафорою, яка відображає зростання значущості культури в сучасному світі. Йдеться про становлення нового ціннісного, комунікативного та інструментального середовища, в якому значуще не тільки споживання культурних продуктів і послуг але й створення можливостей для творчого самовираження і самореалізації кожної людини. Це не тільки процес роз-

витку технологій і комунікацій, появи нових жанрових систем в мистецтві, це макроекономічний процес, що описується сучасними теоретиками як становлення креативної (творчої) економіки. Вже не фізична праця (як в доіндустріальну епоху), не машинне виробництво (як в індустріальну епоху) і навіть не тільки інформація і знання (як в першій фазі постіндустріальної епохи), а творча здатність, або креативність, стає головним чинником розвитку всіх економічних суб'єктів. Культура тут виступає домінантою, де креативність як би знаходиться у себе «вдома».

Культура як система цінностей, пов'язана з місцем та історією, пронизує всі сфери діяльності людини, пов'язує його з простором проживання, визначає взаємини з іншими людьми. Сучасна культура – це не дотаційний придаток до економіки, а її передовий край. Це змушує розвивати таку область, як економіка культури, яка шукає і знаходить можливості прорахувати ефекти від культурних вкладень, а отже, залучити нові інвестиції. Так, наприклад, в деяких містах, що є учасниками проекту «Європейська культурна столиця», було здійснено понад 300 інфраструктурних проєктів, що залучають недержавні кошти в економіку міст і культурну інфраструктуру. Головним трендом в економіці культури сучасних міст стає туризм.

В основу наукової класифікації та типології міських поселень зазвичай кладуть величину (чисельність населення) і функціональний профіль (спеціалізацію) міста.

Класифікація міст за їх величиною (чисельністю населення) увійшла в містобудівну літературу як нормативний прийом класифікації населених пунктів та є головною класифікаційною ознакою. Виокремлюють такі класи міст: малі – міста з населенням від 50 до 100 тис. ос., середні – від 100 до 500 тис. ос., великі – від 500 тис. до 1 млн. ос., мегаполіси – від 1 млн. до 10 млн. ос., а також мегасистеми міст – більше 10 млн. ос. Утім, статистика окремих зарубіжних країн великим вважає місто з чисельністю понад 100 тис. осіб. Підставою цьому є те, що за досягнення містом рубежу у 80–120 тис. осіб у його розвитку відбуваються істотні зрушення, настає нова фаза життя. Великими містами називають також мегаполіси і мегасистеми міст.

Проте в науковій літературі не має загальноприйнятого тлумачення поняття «велике місто» (мегаполіс).

Так, С.В. Левада визначає його як історично сформоване, густонаселене, цілісне

територіальне утворення з відповідним адміністративним статусом [2].

Н.В. Рудакова подає соціологічне визначення: велике місто – це соціальна система, що саморозвивається, саморегулюється через діяльність людей, є відкритою по відношенню до зовнішнього середовища, включає сукупність взаємозв'язаних підсистем і володіє специфічними властивостями [3].

О.М. Тищенко зазначає, що саме великі міста з розвиненим господарчим комплексом відіграють об'єднуючу роль у державі як центри міжрегіональних обмінних процесів, вони забезпечують формування єдиного економічного, культурного, наукового та інформаційного простору країни [4].

В загальному випадку за функціональним профілем міста поділяють на монофункціональні (з домінуванням однієї функціональної спеціалізації) і багатофункціональні. Більшість сучасних міст, зокрема всі великі, є багатофункціональними. Чим більшим є місто, тим вищим є ступінь диверсифікації його діяльності, тим більшою є кількість суб'єктів господарювання, що беруть участь у реалізації його містоутворюючих функцій. Якщо для моно-міст містоутворюючу базу формує одне-єдине підприємство, то для міст з диверсифікованою структурою містоутворюючі підприємства формують цілий «портфель міських функцій» [8]. За ознакою їх функціонального призначення також виокремлюють адміністративні центри територій; промислові міста з домінуванням підприємств обробної промисловості; ресурсодобувні (з домінуванням підприємств добувної промисловості); агропромислові (з переважанням підприємств з переробки сільськогосподарської продукції і постачання сільському господарству техніки та інших ресурсів); транспортні вузли і порти (залізничні, морські, річні, змішані). Свої особливості мають курортні міста, наукогради, закриті адміністративно-територіальні утворення [4].

Для кращого розуміння сутності та функціональної спеціалізації міста автором здійснено систематизацію типів міст за кількома критеріями, що представлено у табл. 1 [5; 7, с. 8–21; 10, с. 566–567; 11; 12; 13; 14, с. 491–522].

Сьогодні мегаполіси (великі міста) різноманітні й прогресивні, вони стають самостійними економічними гравцями, що мають соціальні, політичні, економічні ресурси та готові за них конкурувати. Головною запорукою їх успішного розвитку є не тільки зовнішні фактори, але й внутрішні, тобто міське середовище.

Типологія міст у світовій практиці

Критерій	Тип міста	Характеристика міста
Функціональний профіль	Багатопрофільне	Має у своєму розпорядженні величезну кількість видів господарської діяльності
	Монофункціональне	Спеціалізується на обслуговуванні діяльності одного підприємства
Питома вага населення, зайнятого в різних сферах економічної діяльності	Місто-завод або промисловий центр	Основою життя міста є велике промислове підприємство, на якому сконцентрована значна частина працездатного населення; випуск продукції і вся інфраструктура залежать від сфери матеріального виробництва
	Місто-підприємець	Мобілізує місцеві соціальні, політичні та економічні ресурси в єдиний організаційний комплекс для розробки чіткої стратегії економічного розвитку і забезпечення довготривалої підтримки як з боку органів влади, так і з боку приватного сектору; трудова діяльність населення зосереджена не тільки у сфері матеріального виробництва, але й у сфері обслуговування та надання різноманітних послуг
	Торгове місто	Територія, на якій проводяться ярмарки, виставки, різні торги тощо, в яких бере участь значна частина населення
	Санаторно-курортне місто, рекреаційний центр або сервісний центр	Головна діяльність зайнятих спрямована на реабілітацію і відновлення здоров'я тих, хто приїжджає; в такому місті переважає індустрія відпочинку, оздоровлення та розваг
	Історико-архітектурне, культурне місто, туристичний центр і місто-музей	Має архітектурні комплекси, виставкові експозиції, музеї; розвинене готельне і транспортне обслуговування; тут зосереджена велика кількість магазинів і місць відпочинку
За особливими специфічними якістьми	Місто-порт	Є перевалочним пунктом товарів ввозу та вивозу з країни або регіону; має свою складську і транспортну інфраструктуру
	Прикордонне місто	Розташоване біля кордону з іншою державою, через нього проходить значна кількість емігрантів
	Наукове місто	Має наукові установи, скажімо, університет зі своїм розвиненим інфраструктурним комплексом
	Інноваційний центр	Місто, в якому зосереджені науково-дослідні та науково-технічні установи, де розробляються нові технології, які застосовуються у виробництві товарів і послуг
	Технополіс	Тип міста з високою концентрацією наукоємних виробництв та інформаційних технологій; умовами появи технополісу є висока технологічна культура міста, податкові та організаційні ініціативи місцевих властей, наявність ризикового (венчурного) капіталу
	Технопарк	Тип міста з великим ступенем концентрації виробничих потужностей, індустріальне зростання яких відбувається за рахунок підвищення продуктивності праці й обороту виробничих фондів
	Наукоград	Тип міста з високим ступенем концентрації академічної науки вузькоспеціалізованого профілю; розвиток і підвищення ролі цих міст досягаються за рахунок все більш вузької спеціалізації науково-дослідної діяльності з подальшою інтеграцією їх на базі винаходу принципово нових науково-технічних конструкцій

Закінчення таблиці 1

За особливими специфічними якостями	Місто – фінансовий центр, місто – штаб-квартира	Володіє великою діловою активністю; в ньому зосереджена величезна кількість фінансово-кредитних установ, страхових, лізингових компаній, мереж комунікацій тощо
	Місто-столиця	На його території розташовані міністерства, відомства, посольства, консульства, представництва іноземних держав, офіси зарубіжних компаній тощо
За ступенем урбанізації	«Головне місто»	Значна частина міського, а іноді й усього населення країни зосереджена в одному або двох-трьох найбільших містах країни
	Міська агломерація	Поселення, яке, окрім власного міста, включає і сусідні пункти, що живуть життям даного міста, навіть якщо вони безпосередньо з ним не межують
	Мегаполіс	Велика високоурбанізована зона, що утворилася під час зрощення декількох міських агломерацій (зрощена агломерація), зв'язаних єдиною транспортною мережею
	Мегасіті	У 1970-х рр. це була міська агломерація з населенням понад 8 млн. ос.; у 1990-х рр. статистичний поріг був піднятий до 10 млн. ос.
	Місто-супутник	Формування і розвиток приміської зони великих міст: вплив і проникнення в зони впливу великих міст частини їх населення, робочих місць, різноманітних обслуговуючих функцій
За ступенем глобалізації	Глобальне місто	Центр національного і світового економічного життя, місце концентрації та інтеграції виробництва, інновацій, фінансів та управління; головною ознакою такого міста є здатність до глобального контролю

Функції сучасних мегаполісів такі.

1) Центр економічної діяльності. Велике місто сприяє локалізації та концентрації різних видів економічної діяльності на своїй території за рахунок кумулятивних ефектів економії, обумовленої масштабами виробництва (витрати виробництва одного підприємства скорочуються завдяки та в міру зростання сукупного обсягу виробництва на території міста), з якими поєднуються ефекти економії на транспортних витратах, пов'язаних з використанням переваг місцеположення (близькості до джерел матеріальних і кредитних ресурсів, до ринків збуту, до значних транспортних вузлів). Завдяки ж різноманіттю форм контактів, які забезпечуються цією функцією, стає можливим здійснення на його території контролю, кооперації та координації, що виявляє економію агломерації, пов'язану зі зниженням трансакційних витрат. Особливий вид зовнішньої економії пов'язаний із спеціалізованими послугами, що надаються міським господарством підприємствам і населенню (наявність

розвиненої соціальної та інноваційної інфраструктури).

2) Центр інновацій. Місто забезпечує сприятливі умови для формування нових технологій і продуктів на початковій фазі їх життєвого циклу, тобто від винаходу до першого запуску в промислове виробництво та виходу на ринок. Завдяки цьому безліч малих підприємств, саме існування яких визначене процесами інновації, тяжіють до розміщення в містах, особливо великих. Інноваційна функція міста формує привілейовану територію, на якій здійснюється передавання технічних, наукових і гуманітарних знань.

3) Центр зайнятості. Остання полягає в наданні значної кількості робочих місць, які або знову створюються, або модернізуються в різних галузях економіки міста. Саме на ринку праці великих міст активніше розвиваються нестандартні форми зайнятості, такі як робота в мережі (фрілансинг), робота на дому, гнучкий графік роботи. Розвиток нестандартних форм зайнятості дає змогу забезпечити роботою не тільки незайняте населення,

але й осіб з обмеженими фізичними здібностями до праці та економічно неактивне населення (учнівську молодь, жінок з маленькими дітьми).

Ця функція також забезпечує й задоволення потреб підприємств (організацій) різних форм власності в робочій силі різного кваліфікаційного та інтелектуального рівня. Великі міста беруть на себе також функцію оптимального використання трудових ресурсів з метою максимізації прибутку суб'єктів господарювання (підприємств) та максимального задоволення суспільних (муніципальних) потреб.

4) Покупець локальних суспільних благ, що передбачає реалізацію й оплату виробництва та розподіл суспільних благ для населення міста. До таких благ відносять інженерно-технічні (централізоване тепlopостачання, міські дороги, вуличне освітлення тощо), соціальні (освіта, охорона здоров'я, охорона громадського порядку тощо) й управлінські (генеральне планування) блага, що забезпечують життя міського населення. Причому великі міста є центрами з надання локальних суспільних благ. Тут надано їх найповніший спектр, найбільшою є й зона обслуговування (коло потенційних користувачів). Тому жителі міст мінімізують витрати, пов'язані з доступом до локальних суспільних благ, відповідно, час доступності до системи обслуговування, а жителі сіл і малих міст для отримання багатьох видів обслуговування вимушені здійснювати поїздки в більші міста і нести додаткові витрати.

5) Територіальне (муніципальне) управління. Місто – це не тільки місце функціонування суспільних механізмів, орієнтованих на встановлення контактів і обміну між людьми, але й найчастіше адміністративний центр регіону, місце, з якого відбувається регулювання економіки та встановлюється територіальний контроль. В умовах же повсюдного розростання управлінського сектору зайнятості велике місто автоматично означає наявність великої кількості робочих місць у самих державних установах [9].

Виходячи із загального контексту нашого підходу, вважаємо важливим виділити місто як суб'єкт туризму, де туристична функція виступає як інтегральна, яка передбачає розвиток попередніх, і детермінуюча розвиток міста загалом. Успішність розвитку багатьох міст, як великих (мегаполісів), так і малих, що в умовах України нам представляється особливо актуальним, це підтверджує. Наприклад, місто Мишкін з вмираючого містечка за одне

десятиліття перетворилося на динамічно розвинений музейний і ремісничий центр, частка креативної індустрії в якому визначає основну частину бюджетних і приватних доходів. У місті силами громадськості та за підтримки місцевої влади відкрито понад 13 музеїв. Є картинна галерея, чотири театри, будинок ремесел. Всі музеї Мишкіна інтерактивні. Тут можна чіпати експонати руками, брати участь в їх створенні, а саме куванні чавунних троянд або виготовленні глиняного горщика. У музеї горілчаного короля Петра Смирнова, крім старовинної винної посуду і пляшок різних мастей, для відвідувачів проходить дегустація. Так, кожному дозволяється випити 25 г горілки і закусити спеціальним Мишкінським бутербродом з салом і місцевими солоними огірками.

Досвід Барселони вважається кращим прикладом домінанти туристичної функції міста за останні 30 років. За ці роки Барселона перетворилася із занепаłego індустріального міста на центр туризму і креативної індустрії, на місце з дуже високим рівнем життя.

Реконструкцію міста починали з досить малобюджетних проектів. У 1980-і рр. була розроблена серія планів локальної реконструкції, що здійснювалися в міру можливості. Так, в місті було вибрано 150 точок, де були розбиті парки і сади. Згодом в них з'явилися скульптури, а потім ці місця стали успішними громадськими просторами. Пізніше з'явилася програма поступової перебудови промзон під житлові райони, а також почалася поступова реконструкція неблагополучних районів масового житла, побудованих в 1950-х рр.

Одним з ключових елементів перетворення стала програма перетворення Барселони на культурну столицю Європи. В її рамках за 20 років було створено 38 нових публічних просторів, оновлено 45 міських площ, відкрито десятки нових галерей і музеїв. Програма "creative factories" включала в себе підтримку з боку міської влади проектів створення нових музеїв, бібліотек, центрів дизайну, галерей.

Успішна реалізація міських програм дала змогу Барселоні стати однією з культурних, туристичних та креативних столиць Європи. Сьогодні в Барселоні за рахунок креативної індустрії і туризму формується до 30% внутрішнього валового продукту.

Висновки з цього дослідження. Таким чином, сучасне місто – це складна, відкрита самоорганізуюча соціально-виробничо-економічна система, що має здатність до розвитку і вирізняється великою кількістю еле-

ментів і зв'язків між ними, а також цілями, завданнями, ресурсами та функціональним призначенням. Такі міста акумулюють значну частину культурно-історичної спадщини люд-

ства, є генераторами і носіями нових видів туризму, а також володіють найбільш налагодженою інфраструктурою для комфортабельного проведення часу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Функции городов и их влияние на пространство / под ред. Л.Г. Руденко. – К. : Феникс, 2015. – 292 с.
2. Левада С.В. Особенности прогнозування розвитку великих міст України / С.В. Левада // Соціологія у (пост) сучасності : тези міжнародн. наук. конф. (м. Харків). – Х., 2008. – С. 180–181.
3. Рудакова Н.В. Социальное развитие крупных российских городов : автореф. дисс. ... канд. соц. наук : спец. 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» / Н.В. Рудакова. – Иркутск, 2006. – 23 с.
4. Тищенко О.М. Реформування житлово-комунального господарства: теорія, практика, перспективи : [монографія] / О.М. Тищенко. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2008. – 368 с.
5. Кійко В.В. Програми соціального розвитку великого індустріального міста / В.В. Кійко, В.О. Соболев // Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки : міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ). – К., 2000. – С. 437–444.
6. Руденко Л.Г. Класифікація міжнародних функцій міст та їх прояв в Україні / Л.Г. Руденко, І.Г.Савчук // Український географічний журнал. – 2014. – № 4. – С. 38–45.
7. Рынок труда и занятость населения монофункционального города (на примере г. Славутича Киевской области) / [В.В. Оникиенко, Н.И. Фашевский, И.М. Львовская]. – К. : НЦ ЗРТ, 1997. – 89 с.
8. Тургель И.Д. Теоретико-методологические аспекты исследования жизненного цикла города / И.Д. Тургель // Научный вестник Уральской академии государственной службы. – 2008. – № 3 (4). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vestnik.uara.ru/issue/2008/03/14>.
9. Радіонова О.М. Функціональний профіль міста як вектор соціально-економічного розвитку суспільства / О.М. Радіонова // Город. Культура. Цивилизация : материалы III международной научно-теоретической интернет-конференции (апрель-май 2013 г.). – Х., 2013. – С. 195–201.
10. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс. – К. : Основи, 1999. – 726 с.
11. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст : Закон України від 4 березня 2004 р. № 1580-IV // Урядовий кур'єр. – № 84. – С. 1–7.
12. Радионова Л.А. Город как социальная система / Л.А. Радионова. – Х. : ХНАГХ, 2008. – 104 с.
13. Основы экономики столичного мегаполиса / Российская академия естественных наук, Российская муниципальная академия, Институт региональных экономических исследований. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика»», 2006. – 575 с.
14. Экономика народонаселения : [учебник] / под ред. В.А. Ионцева. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 668 с.